

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Unterwegs zu W.G. Sebald: eine Raumpoesie

Seidl, A.S.

Publication date
2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Seidl, A. S. (2012). *Unterwegs zu W.G. Sebald: eine Raumpoesie*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Bauwerke sowie Personen zum Spreken. Dabei zeigt sich nicht nur ein universeller zerstörerischer Zusammenhang, sondern in besonderen Momenten auch eine unbekante und auf die Möglichkeit der Erlösung verweisende Ordnung. Diese als Levitation bezeichneten Momente ereignen zich allerdings ausschließlich in Grenz- und Schwellenräumen, welke die Wanderungen des Sebald-Protagonisten zu Gratwanderungen zwischen erinnertem menslichem Elend und messianischer Erwartung werden lassen. Sebalds Messianismus könnte man auch als eine ethisch begründete Hoffnung bezeichnen, dessen Möglichkeit in dem verborgenem Netz von Korrespondenzen aufscheint. Seit jehar war Dichtung der Ort einer solchen Hoffnung auf Rettung durch die Wiederkehr der Götter. Es ist die Dichtung, welke in einer entzauberten modernen Welt das Aufscheinen eines ‚Anderen‘ als Überschreitung der desaströsen geschichtlichen Wirklichkeit zum Ausdruck bringen und als ‚Prinzip der Hoffnung‘ dämmern lassen kann.

SAMENVATTING

Het rondtrekkende ik is de centrale figuur in het werk van W.G. Sebald. Zijn wereld ontsluit zich door middel van verschillende bewegingsvormen zoals wandelen, vliegen, boot- en treinreizen tot aan zwemmen en kruipen. De beelden en voorstellingen die met deze bewegingen verbonden zijn, staan in het centrum van de verhalen. Deze dissertatie wil deze wegen en haltes en het daaruit voortkomende ruimteconcept onder de aandacht brengen. Dit concept maakt namelijk een overkoepelende samenhang zichtbaar in het werk van W.G. Sebald. Het bepaalt vorm en inhoud en het komt tot uitdrukking in de wandelingen of ontmoetingen van het ik met bepaalde ruimten, plaatsen en personen. Daarbij is steeds een spanningsveld aanwezig door de onafgebroken afwisseling tussen schepping en vernietiging en tussen hoop en wanhoop. Een algehele beschrijving van de literaire verwerking van bewegingsvormen in het werk van Sebald is tot nu toe niet geschied en is het doel van deze dissertatie. Het ruimteconcept blijkt zowel voor het werk in zijn geheel, als ook voor bepaalde aspecten ervan een vruchtbare interpretatieve sleutel. Met dit concept wordt zelfs – naast het in het oog springend historisch pessimisme – verrassend genoeg een verborgen, haast messianistisch moment van hoop zichtbaar.

Onder beweging wordt niet enkel de lichamelijke en mechanische

voortbeweging begrepen. Ook het schrijf- en leesproces, innerlijke gebeurtenissen zoals het herinneren, alsook tekstoverschrijdende bewegingen in de vorm van intermediale en intertekstuele tussenvoegingen vallen onder dit bewegingsconcept. Daarnaast zijn er ook bepaalde vormen van stilstand. Deze worden teweeg gebracht door grenzen, hordes, confrontaties of psychische weerstand en onderbreken, betekenisvol, de bewegingen. Deze vormen van beweging zijn op hun beurt verbonden met de concepten transitieruimte (*Schwellenraum*), heterologie en netwerk en het daaruit voortkomende ordeningsprincipe. Deze elementen bieden een methodische sleutel tot de diverse ruimtelijke aspecten. Door de manier waarop deze elementen worden weergegeven ontstaat vervolgens een poëzie van de ruimte.

Het ruimteconcept in de werken van Sebald is te begrijpen in het kader van de tegenwoordige discussie rondom de spatial turn. Een interpretatieve toegang hiertoe biedt het dichotome model van de Franse cultuurfilosoof Michel de Certeau die in zijn werk *Arts de faire* (1980) alledaagse praktijken zoals lopen, schrijven en herinneren als ruimteconstituerende bezigheden begrijpt en deze dus ook ziet als basis voor het ontstaan en het zich ontsluiten van ruimte. Belangrijk aan dit model is de overgang van een sequentiële beweging (lopen) naar een simultane configuratie (zien). Dit zien komt overeen met een inzicht, hetgeen een vorm van stilstand betekent. Door een nieuwe beweging en het daarmee verbonden nieuwe perspectief kan deze stilstand dan weer doorbroken worden.

De wisselwerking bij De Certeau tussen beweging en waarneming (blik), respectievelijk tussen 'ruimte' (*espace*) en 'plaats' (*lieu*) geeft een duidelijker beeld van de vormgevende principes in Sebalds werk. Daarbij is het concept heterologie, als denkfiguur van het 'andere', voor De Certeau een zelfstandig gebied en staat het in verbinding met zijn mythische manier van denken. Dergelijke heterologieën zijn ook bij Sebald te vinden. Ze zijn nauw verbonden met het concept liminaliteit als een bijzondere ervaringsmodus tussen apocalyptische en messianistische visioenen. Sebalds heterologieën laten zich echter niet, zoals bij De Certeau, reduceren tot mystieke verloren ruimten, daar deze bij Sebald voor een eigen belevings- en ervaringswereld staan. Het concept *Schwellenraum* (transitieruimte) van Walter Benjamin helpt bij het begrijpen hiervan, omdat Sebalds heterologieën zich in dergelijke transitieruimten voordoen. Hoewel Sebald deze heterologieën niet nader bepaald, hebben ze duidelijk herkenbare verschillende functies. Het zijn zowel uitzonderlijke, op

een epifanie lijkende momenten van geluk als bijzondere momenten van inzicht. Daarnaast creëren ze vluchtruimten en mogelijkhedenruimten waarin de werkelijkheid verschijnt als netwerk van universele verbanden. Sebalds netwerk van universele verbanden staat daarbij niet enkel voor een “Netzwerk des Schmerzes” (Sebald), maar ook voor een onbekende orde die met een bijzondere vorm van het messianistische in verbinding staat.

In het eerste hoofdstuk van deze dissertatie worden de theoretische concepten van De Certeau en Benjamin voorgesteld en – ingebed in het huidige onderzoek omtrent Sebald – in verbinding gebracht met Sebalds ruimteconcept. De centrale elementen zijn beweging en stilstand die ook in het middelpunt van dit onderzoek staan. Deze bevatten het fundamentele spanningsveld van het dynamische en het statische dat bij De Certeau tot uitdrukking komt met de begrippenparen lopen/zien, ruimte/plaats, parcours/carte en ruimtepraktijk/ruimtecontrole.

In het tweede en derde hoofdstuk wordt getracht het immanente spanningsveld open te breken en de vormen van beweging en stilstand los van elkaar te bekijken. In het tweede hoofdstuk worden diverse vormen van beweging als ruimtecreërende processen nader beschouwd. Tot deze bewegingen horen het kruipen, zwemmen, lopen, vliegen of de reis per boot en trein. Enkele van deze bewegingsvormen worden tevens geïntegreerd in de betreffende cultuurhistorische of literaire topos die immers door Sebald opgepakt en uitgebreid wordt. Zo begint ook het werk *Ringe des Saturn*: „Im August 1992, als die Hundstage zu Ende gingen, machte ich mich auf eine Fußreise durch die ostenglische Grafschaft Suffolk [...] selten habe ich mich so ungebunden gefühlt wie damals bei dem stunden- tagelangen Dahinwandern durch die teilweise nur spärlich besiedelten Landstriche hinter dem Ufer des Meeres (RdS 11).“ Naast de lichamelijke bewegingen zijn er ook bewegingen in overdrachtelijke zin zoals gedachtevluchten, emotionele verheffingen en associatiestromen. Ook de loop van het verhaal of uiteindelijk zelfs de handeling van het schrijven of lezen kan als beweging gezien worden. Al deze bewegingen komen steeds weer door uiterlijke of innerlijke weerstand tot een halt, waardoor reflectiemomenten ontstaan die nieuwe perspectieven en nieuwe bewegingen voortbrengen.

In het derde hoofdstuk worden verschillende vormen van stilstand beschreven. Hiertoe behoren fysieke objecten zoals plaatsen en gebouwen, personen en hun levensgeschiedenissen alsook innerlijke weerstanden van de protagonisten. De ontmoeting met Fort Breendonk, waar tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog martelpraktijken plaatsvonden, is hier een voorbeeld van. Hier beleeft

het ik namelijk een haast onoverkomelijke verschrikking en herinnert het zich hoe een „schwarzes Gestrichel mir vor Augen zu zittern begann und ich gezwungen war, mit der Stirn mich anzulehnen an die von bläulichen Flecken unterlaufene, griesige und, wie mir vorkam, von kalten Schweißperlen überzogene Wand (A 41)“. Daarnaast kent het werk een confrontatie met een lezer die ervaart dat de loop van het verhaal vaak onderbroken wordt door foto's en kaarten. Deze grafische weergaven plaatst Sebald tussen het geschreven woord alsmede tussen de vertelstroom. Net zoals de reizen van het ik steeds weer vanwege verschillende redenen tot stilstand komen, duikt dit beeldmateriaal onverwacht in de tekst op en dwingt het de lezer tot een onderbreking. Een heel eigen vorm van stilstand is, in overdrachtelijke zin, de tekst zelf. Deze conserveert achteraf de reiservaring van de protagonist en loopt daarmee het gevaar in het medium van het schrift te verstarren. Steeds opnieuw laat Sebald zijn protagonisten de tekst als organisatorisch systeem in twijfel trekken. De tekst – zo begrijpt De Certeau deze ook – is het lokaliseren van het schrijfproces en daarmee een bijzondere vorm van stilstand, terwijl het schrijfproces zelf in analogie met lopen (beweging) te begrijpen is. In dit kader spelen ook de vele interteksten een belangrijke rol. Deze zijn door hun expliciete plaats binnen het verhaal niet enkel belemmerende interjecties, maar maken ook een verdere tekstimmanente beweging mogelijk.

Het vierde hoofdstuk is gewijd aan de concepten liminaliteit en heterologie bij Sebald. Deze concepten zijn nauw verbonden met transitieruimten als kwalitatief 'andere' ruimten waarin een uitzonderlijk cognitief en affectief niveau met nieuwe werkelijkheidsvoorstellingen bereikt wordt. Hier kan het ik, naast het waarnemen van een universele lijdens- en vervalsgeschiedenis, ook gevoelens van geluk en hoop ontwikkelen en bovendien in het oneindige netwerk van verborgen betekenissen een onbepaalde orde herkennen. Sebald oriënteert zich hierbij aan Walter Benjamin, maar ook aan de benaderingen van Thomas Browne en Franz Kafka, waar hij dan ook intertekstuele verbanden mee legt. Deze auteurs werken namelijk ook met ruimtefiguren: Benjamin en Kafka met transitieruimten en Browne met het Quincunx-model dat een vergelijkbare betekenis heeft als in de Middeleeuwen het 'goddelijke web' en dat daarmee tot embleem van een hogere orde wordt.

Het hoogtepunt van Sebalds ruimteconcept is de ruimte van hoop als een ruimte van mogelijkheden. Hierin komt een bepaalde vorm van het Messianistische tot uiting die het opheffen van de tijd en het opnieuw toe-eigenen van

de geschiedenis tot imaginair vluchtpunt maakt. Er zijn bij Sebald zelfs enkele directe verwijzingen naar een eschatologisch Jerusalem, bijvoorbeeld wanneer het ik in de *Ringe des Saturn* zich wenst “that we could go on and on, all the way to Jerusalem” (RdS 295) of wanneer de geheimzinnige Malachio in *Schwindel. Gefühle* afscheid neemt met de groet: „Chi vediamo a Gerusalemme“ (SG: AE 76).

In het afsluitende hoofdstuk wordt getracht de aanhoudende fascinatie die Sebalds lezers voor zijn werk ervaren, samen te brengen met het impliciete spanningsveld tussen de motieven van hoop en hopeloosheid. Eenieder die met Sebald op pad gaat, gaat vooral terug in het verleden. Hij pakt met Sebald zijn rugzak en struint als eenzame wandelaar door verlaten gebieden en laat landstroken, plaatsen, bouwwerken, maar ook personen tot zich spreken. Daarbij toont zich niet enkel een universele destructieve samenhang, maar in uitzonderlijke momenten ook een onbekende orde; die de mogelijkheid van verlossing in zich draagt. Deze als levitatie benoemde momenten vinden echter uitsluitend plaats in grens- en transitieruimten. Dit maakt de wandelingen van de protagonist tot grenswandelingen tussen enerzijds herinnerde menselijke misère en anderzijds messianistische verwachting. Sebalds Messianisme kan als ethisch gemotiveerde hoop begrepen worden die als mogelijkheid verschijnt in het verborgen web van correspondenties. Van oudsher was de dichtkunst de plek voor een dergelijke hoop op redding door een terugkeer van de goden. Het is de dichtkunst die in een onttoverde moderne wereld het verschijnen van een ‘ander’ – als overschrijding van de desastreuze historische werkelijkheid – tot uitdrukking brengt en het ‘Prinzip Hoffnung’ kan laten doorschemeren.